

SA'DULLAH HAN

(سعد الله خان)

Sa'dullâh Hân
b. Şeyh Emîr Bahş Allâmî
(ö. 1066/1656)

**Bâbürlü Hükümdarı
Şah Cihan'ın veziri.**

1018'de (1609) Hindistan'ın Siyâlkût şehrine bağlı Çinut köyünde doğdu. Eğitimi Lahor'da aldı. Molla Yûsuf Giyahî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders aldı. Hayatının ilk devrelerinde mütevazî bir hayat sürdü. Ardından eğitimi ile ilerletmek için Delhi'ye gitti. Zaman içinde bilgi ve becerisiyle şöhret buldu. 1050'de (1640) Bâbürlü Hükümdarı Şah Cihan Lahor'a geldiğinde Emîr Mûsevî Han aracılığıyla onunla tanıştı. Bu tanışmadan sonra Şah Cihan tarafından saraya alındı ve değişik görevlerde bulundu. 1052'den (1642) itibaren birkaç yıl boyunca değişik birliklerin başına getirildi. 1055'te (1645) İslâm Han'ın yerine Dîvân-ı Hâlisâ'ya tayin edildi. Kandehar, Safevî Hükümdarı II. Şah Abbas tarafından ele geçirilince Şah Cihan, veziri Sa'dullah Han'ı Evrengzîb ile beraber Kandehar'ı geri almak üzere gönderdiyse de başarıya ulaşamadı. Bu sefer sırasında hastalanan Sa'dullah Han 22 Cemâziyelâhîr 1066'da (17 Nisan 1656) vefat etti. Onun resmî yazışmalarını içeren mektupları ve münşeat mecmuası *Mektûbât-ı Sa'dullâh Hân* ismiyle Nâzır Hasan Zeydî tarafından neşredilmiştir (Pencap 1968). II. Şah Abbas, Şehzade Evrengzîb ve Dârâ Şükûh gibi dönemin hükümdar ve devlet adamlarına yazdığı kırk altı mektubun yer aldığı bu eser dil ve anlatım açısından önemli münşeat örnekleri arasında sayılır. Sa'dullah Han ayrıca Abdülhamid Lâhûrî'nin Şah Cihan'ın hükümdarlığıyla ilgili *Pâdişâhnâme* adlı eserini düzenlemiştir (Rieu, I, 260).

BİBLİYOGRAFYA :

Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 260; S. Muhammad Latif, *Lahore: Its History Architectural Remains and Antiquities*, Lahore 1982, s. 58, 60; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhettü'l-havâtır*, V, 157-159; S. M. Ikram, *Muslim Civilization in India*, New York 1969, s. 184, 186, 187, 211; Zuhûrûddin Ahmed, *Pâkistân Min-i Fârs-ı Edeb kâ Târîh*, Lahor 1974, s. 259-265; F. Bernier, *Travels in the Mogul Empire, AD 1656-1668* (trc. A. Constable), New Delhi 1983, s. 23; Buruzger, "Sa'dullâh Hân 'Allâmî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380 hş., IV, 1384-1385; Zuhur Ahmed Azhar, "'Allâmî Sa'dullâh Hân", *İDMİ*, XIII, 435-438.

RIZA KURTULUŞ

SÂDULLAH PAŞA

(1838-1891)

**Osmanlı Devleti'nin
Berlin ve Viyana sefiri.**

18 Kasım 1838'de Erzurum'da doğdu. Babası çeşitli valiliklerde bulunmuş Vezir Mehmed Esad Muhlis Paşa'dır. Aslen Ayaşlı olup soyu Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ikinci halifesi Bünyamin Ayâşî'ye dayanır. Dârülmâârif Rüşdiyesi'nden mezun oldu. 1853'te on beş yaşındayken maaşsız aday memur olarak Maliye Hazinesi Vâridat Kalemî'ne girdi. Fransızca bilgisi dolayısıyla 1856'da Bâbîâlî Tercüme Odası'na geçti. Bu görevi esnasında 1861'de daha sonra ismiyle anılacak olan Çengelköy'deki yalısı satın aldı (BA, A. MKT. NZD, 355/44). Haziran 1865'te, Tercüme Odası halifeliği üzerinde kalmak kaydıyla Maârif-i Umûmiyye Nezâreti bünyesinde kurulan Tercüme Cemiyeti üyeliğine getirildi. 4 Ekim 1865'te Mustafa Fâzıl Paşa'nın başkanlığında kurulan Meclis-i Hazâin'in kalem müdürü oldu; Ekim 1867'de Mezâhib Kalemî müdürlüğüne tayin edildi. Aynı yıl Mustafa Fâzıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektubu tercüme etti; mektup cemiyet tarafından bastırılarak İstanbul'da el altından dağıtıldı.

Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşu esnasında 19 Mayıs 1868'de Şûrâ-yı Devlet Maarif Dairesi başmuavinliğine ve 13 Mayıs 1869'da Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasında büyük emeği geçti. Yûsuf Kâmil Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet'te yaptığı tensikat sırasında Maarif Dairesi kapatılınca Adliye Dairesi başmuavinliğine getirildi. Ertesi yıl üyelik üzerinde kalmak kaydıyla Şûrâ-yı Devlet başkitâbetine tayin edildi. Bu görevi esnasında Fransa Usûl-i Muhâkemat-ı Cezâiyye Kanunu'nun tercüme edilmesi ve Osmanlı hukukuna uyarlanması için oluşturulan komisyonun başkanlığını yaptı.

8 Ekim 1871'de Hariciye Nezâreti'ne bağlı Matbuat Müdüriyeti uhdesinde olmak üzere Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına getirildi. Matbuat müdürü olarak Matbuat Nizamnâmesi'ni Tercüme Odası'na başlatdığı yıllardan beri fikir ve kader birliği ettiği arkadaşlarına karşı uygulamak zorunda kaldı; *Diyojen*, *İbret*, *Hadîka* ve *Sirâc*'in kapatılmasıyla ilgili yazıların altında Sâdullah Paşa'nın imzası vardır. Buna rağmen basının üzerine yeterince gitmediği gerekçesiyle 9 Nisan 1873'te görevinden uzaklaştırıldı.

12 Haziran 1873'te tayin edildiği Maârif müsteşarlığında sıbyan mekteplerinden yüksek okullara kadar eğitimin bütün kademelerinin ders programlarını yeniden düzenleyen komisyonda görev aldı; yeni usulde eğitim yapmak ve daha sonra teşkilâtlandırılacak okullara örnek olmak üzere Nuruosmaniye Camii'nde bir ibtidâî mektebi açtı. Ayrıca yeni müfredata göre okutulacak derslerin kitaplarını hazırlamak için bazı uzmanları görevlendirdi. İstanbul'da bir umumi kütüphane ve nezaret bünyesinde bir İstatistik Kalemî kurdu.

28 Şubat 1874'te ikinci defa Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına tayin edildi. Ankara civarında kuraklık ve kıtlık baş göstermesi üzerine Sâdullah Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyon bu sıkıntının aşılmasında ve yardımların organizasyonunda önemli hizmetlerde bulundu. 10 Haziran 1874'te Dîvân-ı Hümâyûn âmedciliğine, 2 Temmuz 1874'te Meclis-i Vükelâ'ya dahil olarak Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne getirildi. Ertesi yıl gerçekleştirilen tensikat esnasında Temyiz Mahkemesi birinci reisliğine ve 1876'da Ticaret Nâzırlığına tayin edildi.

V. Murad'ın cülûsuyla getirildiği (30 Mayıs 1876) Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtipliğinden padişahın hal'i üzerine üç ay sonra ayrıldı. Midhat Paşa ekibi, II. Abdülhamid'le yaptığı pazarlıkta Sâdullah Paşa'nın başkitâbette kalması için ısrarcı oluyorsa da padişah tahta geçtikten sonra bu göreve Said Bey'i (Küçük Said Paşa) tayin etti. II. Abdülhamid'in kanaati, Sâdullah Paşa'nın da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip ölümüne sebep olan kadronun içinde yer aldığı yönündeydi. Bu sebeple olayı incelemek için kurdurduğu soruşturma komisyonu onu olayla ilişkilendirmeye çalıştıysa da netice alamadı (BA, YEE, 20/33). Bu durum Sâdullah Paşa'nın yaklaşık on beş yıl süren müteakip hayatını şekillendirdi. 2 Mayıs 1876'da başlayan ve gittikçe genişleyen Bulgar isyanı ve sonrasında meydana gelen olayları incelemekle görevli olağan üstü komisyonun başkanlığına getirildi (16 Eylül 1876) ve burada başarılı çalışmalar yaptı (BA, HR. TO, 463/66). 8 Mayıs 1877'de Berlin sefirliğine tayin edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordularının Rusya'ya yenilmesi üzerine Ayastefanos'ta yapılacak barış görüşmelerine ikinci delege olarak katıldı ve çetin müzakerelerin ardından çok ağır şartları ihtiva eden antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı (3 Mart 1878). Antlaşmanın bölge siyasetinde Rusya'ya sağladığı üstünlüğü gören büyük devletlerin,